

KAMPEN OM DEN TVUNGNE VOLDGIFT 1927-1929. ET BIDRAG TIL DEN SIVILE ULYDIGHETENS KRIMINOLOGI

AV PER OLE JOHANSEN

Temaet

Tvungen voldgift i arbeidskonflikter var et av de store stridsspørsmål i Norge fra tiden for den første verdenskrig frem til slutten av 1920-tallet. Norsk Arbeidsgiverforening og Landsorganisasjonen var i prinsippet imot tvungen voldgift, men de aksepterte likevel hver sin gang at arbeidskonflikter ble forsøkt løst ved slike inngrep. Denne »prinsipløshet« skyldtes kortsiktige nyttehensyn. I 1922 oppfordret LO arbeiderrepresentantene til ikke å stemme imot tvungen voldgift. LO fant fagbevegelsens stilling for svak etter nederlaget i storstreiken i 1921 til å kunne ta en ny arbeidsstans. De såkalte »thinnske« voldgiftsdommer av 1920 gav dessuten arbeiderne betydelige innrømmelser.

Etter en lengre og for NAF mislykket lockout i 1927 var det arbeidsgivernes tur til å fiske etter tvungen voldgift og fangst ble det i form av en midlertidig lov om tvungen voldgift, vedtatt i mai 1927.

I 1928 streiket arbeiderne ulovlig mot voldgiftsinstitusjonen. Streiken ble først avblåst etter at arbeidslivsorganisasjonene ble enige om en annen løsning enn den som voldgiftsretten hadde idømt. I 1929 nektet stortinget å forlenge loven, og de mange arbeidere som var under straffeforfølgning etter konflikten i 1928 – fikk kollektiv amnesti. Det er kampen om den tvungne voldgift i årene 1927-1929 som er det empiriske fundamentet for denne undersøkelsen.

Problemet

Etter først å ha gitt en oversikt over voldgiftslovens vekst og fall, fortsetter artikkelen med sin egentlige kriminologiske del hvor jeg drøfter forhold som kan ha bidratt til at lovens nederlag ble såvidt definitivt. Sivil ulydighet spilte en sentral rolle i oppgjøret om loven, og det er som bidrag til den sivile ulydighetens kriminologi at denne artikkelen er skrevet. Drøftelsen bygges rundt følgende problemstillinger:

1. Loven, som ble lansert som et middel til å skape arbeidsfred, gav et meget partisk inntrykk allerede før den kom til anvendelse. Den var da også tilsvarende omstridt fra første stund.

2. Myndighetene maktet ikke å få satt voldgiftsdommene ut i livet i 1928, da tusenvis av arbeidere gikk til ulovlig streik. Det var i seg selv nærmest umulig å straffeforfølge de mange tusen som enten streiket, eller støttet de streikende. Det siste var også ulovlig. Samtidig med den åpne sivile ulydighet, ble streiken organisert og fi-

nansiert etter »underground«-metoder som bare de innviede kjente til. Denne snedige kombinasjon av protestmetoder gjorde det umulig for myndighetene å bekjempe de ulydige ved hjelp av tradisjonelle politisierende metoder.

3. Men da de politiske myndigheter gikk med å en kompromissløsning som i realiteten sparket bena under voldgiftsprinsippet, var det også fordi det ble utarbeidet alternative og akseptable løsninger av andre aktører enn de som sto på de respektive barrikadene i kampens tilspissede faser. Det var altså ikke utelukkende de ulydiges styrke som gjorde at voldgiftsdommene ble forbigått.

Sivil ulydighet og kriminologi

Skillet mellom *mala prohibita* og *mala in se*; eller lover som forbyr handlinger som det ikke knytter seg noe stigma til og lover som forbyr handlinger som regnes som forkastelige i seg selv er kjent innen kriminologien fra fagets barndom. Dette skillet er interessant, men problematisk da det i en del sammenheng vil herske stor uenighet om hvilke handlinger som er henholdsvis forkastelige og anbefalesverdige. Det å streike for eksempel – ble av store deler av den borgerlige fløy sett på som meget krittikverdigg i de kriserammede årene på 1920-tallet. Og etter voldgiftsdomstolens inngrep var det til og med kriminelt. For arbeiderbevegelsen derimot var retten til å streike en grunnleggende rettighet, de veteraner som hadde kjempet for denne rettighet ble husket og æret som klassens helter. Den midlertidige voldgiftslov av 1927 er nettopp eksempel på en lov i grenselandet mellom *mala probita* og *mala in se*, – der som denne store forskjell i synet på streikevåbenet tas i betraktning.

Denne loven ble altså møtt med sivil ulydighet, og deri ligger det andre inntaket til en kriminologisk forståelse. Både ved sitt store antall og på grunn av den sterke tro på egen rett skilte disse »lovbrytere« fra arbeidsklassen seg ut fra det klientell som politiets daglige »crimestopping« var rettet inn imot. Dette reiste da også kontroll-kriminologiske problem av særegen karakter, og derved også teoretiske perspektiver som gjør denne konflikten interessant også utover det rent begivenhetsrefererende og tidsrelaterende. *

* Undersøkelsen bygger på materiale fra følgende kilder og arkiver: Sosialdepartementets og Justitsdepartementets politikontors arkiver som oppbevares i Riksarkivet, samt arkivet til Justitsdepartementets lovavdeling som fortsatt er i departementets eie. I Arbeiderbevegelsens arkiv har jeg fått adgang til LOs arkiv, pluss arkivene til hovedforbundene i LO og ymse lokale fagforeninger. Lokalt fagforeningsstoff har jeg også funnet ved statsarkivet i Stavanger, og Universitetsbiblioteket i Bergen og Trondheim. I Oslo, Bergen og Stavanger var arkivene til de lokale politikamre intakte i de respektive statsarkiver. Norsk Arbeidsgiverforenings hovedarkiv i Oslo er også benyttet, likeledes de regionale arkiver i Bergen og Trondheim. Foruten stortingsforhandlingene, har jeg dessuten gått igjennom de norske aviser for årene 1927-29.

Jeg har i dette arbeidet vært avhengig av hjelp fra et stort antall institusjoner og enkeltpersoner, som jeg herved vil benytte anledningen til å takke for beredvillig og effektiv bistand.

II KONFLIKTEN

Arbeidsgiverforeningens ambivalens

For Arbeidsgiverforeningen var årene etter 1923 en »voldsom påkjenning, nesten en rystelse«¹⁾, men likevel gikk NAF til kamp innen tekstil, skotøy, jern- og bergverksindustrien i 1927. Det måtte store lønnsnedskjæringer til for å bedre konkurranseevnen, mente NAF, 25% mindre i lønn var ikke for mye. Det syntes imidlertid LO, og NAF svarte med å lockoute 14 000 mann den 12 februar.²⁾

Men selv om det var stemning for »et sterkt standpunkt«³⁾, så var det også arbeidsgivere som ønsket tvungen voldgift. Det satt en Høyre-regjering ved makten. Finn Dahl, Arbeidsgiverforeningens leder, avviste derimot disse opportunistiske tanker. Dersom NAF foreslo voldgift, ville det virke stikk imot sin hensikt, dessuten hadde trussel om voldgift en så forstyrrende virkning på tarifforhandlingene. Hvem ville utlevere sine krav når det likevel gikk mot en definitiv dom i voldgiftsretten? Det irriterter han overmåte da voldgiftsloven – denne »fakkell i et oljelager«⁴⁾ – ble satt opp for behandling i Odelstinget den 8 mars 1927.

Voldgiftsloven ble imidlertid utsatt nok en gang, etter at NAF og LO hadde protestert, og sagt seg villige til å prøve ny megling. NAF ventet nettopp med å effekteuere sin planlagte sympati-lockout for *ikke* å provosere frem voldgiftsloven. En voldgiftsdom i 1927 eller 1928 skulle foreningen kunne leve med, men i skjul av en langvarig arbeidsfred var det fare for at arbeiderne ville konsolidere sine organisasjoner, og så ta »sin aksjon igjen og vi er inde i katastrofen.«⁵⁾ En frivillig voldgift var å foretrekke, for da kom LO til å sørge for å få dommen respektert.⁶⁾

Som ved flere konflikter tidligere på 1920-tallet undervurderte NAF sin motpart. Konflikten trakk i langdrag, og i sentralstyret ble det bemerket at en sympati-lockout på 10 000 mann, det var ikke til å skremme noen med. »Det blir etter min mening kun et slag i luften.⁷⁾ men direktør Dahl håpet likevel at lockouten ville virke »mægtigere og mere imponerende end den i virkeligheten er.«⁸⁾ Men slik gikk det ikke. Konflikten låste seg helt, og NAF fikk klare varsler om at hjulene måtte i gang.

Den 7 april 1927 gikk Finn Dahl og direktør Pauss fra Mekaniske verksteders forening ganske overraskende til Stortinget for å meddele presidentskapet at NAF trakk tilbake henstillingen om å utsette behandlingen av voldgiftsloven.

Finn Dahl forsvarte seg med at det var nødvendig med en avklaring av hensyn til industrien, det var ikke mulig å få til en forhandlingsløsning så lenge voldgiften spøkte i bakgrunnen. Senere skrev han dessuten at Mekaniske verksteders forening hadde anmodet NAF om å be Stortinget vedta voldgiftsloven. »Så kortsynt kan folk bli når de kommer i en prekær situasjon. Det tør være klart at en voldgiftslov vedtatt på vor anmodning ingen chance hadde til å bli respektert.«⁹⁾ Nei da var det bedre å komme overløperne i forkjøpet, og henstille til presidentskapet å ta opp igjen behandlingen av loven, men uten at NAF skulle anbefale denne.

Den 11 april 1927 benket arbeidsgiverne seg til en høyst ekstraordinær generalforsamling i Oslo. Direktør Blakstad, som også representerte Høyre på Stortinget spurte om at NAF ønsket voldgift. Henvendelsen til presidentskapet den 7 april tydet nemlig på det. »Jeg personlig er av den oppfatning at en tvungen voldgift er en fare for hele vort arbeidsliv«⁽¹⁰⁾ men dersom NAF hadde ombestemt seg, var han også villig til det. Til Blakstads forundring ville imidlertid ikke Dahl ta stilling til spørsmålet, selv om arbeidsgiverne ifølge Dahls egne ord var så svekket »at de til slutt ikke magter at holde det ut.«⁽¹¹⁾

Det var imidlertid klar stemning på generalforsamlingen for tvungen voldgift. Fortsatt kamp var iallfall »den sikre død.«⁽¹²⁾ Men Finn Dahl ville ikke vite noe av en offentlig uttalelse til fordel for voldgift. »Det vilde være en panikvotering, for at undgaa en fortsatt arbeidsstans. Og en votering, som vi kanskje kan bli trukket til ansvar for, og som kan føre oss selv længer end vi mener den skulde række.«⁽¹³⁾

Men Blakstad trakk likevel det lengste strå. »La os ta en midlertidig voldgiftslov og se paa det senere«, appellerte han. »Det er mange kræfter igjære for at finde en løsning ut av disse vanskeligheter, for i det inderste er det jo en borgerkrig.«⁽¹⁴⁾ Han tilbød seg så å hviske stortingsrepresentantene de nødvendige ord, og generalforsamlingens ordfører gav han klarsignal ved å konstatere at det var »stemning for at faa en voldgiftslov paa kortest mulig tid.«⁽¹⁵⁾ Deretter vedtok forsamlingen at lockouten skulle utvides, for å skremme Stortinget til å vedta voldgift.

Finn Dahls motstand mot voldgiftsloven var klar, selv da han sloss på vikende front blant sine egne. Men Dahl var ikke uten politisk nese. Da han forsto at voldgiftstilhengerne kom til å trekke det lengste strå, unngikk han en opprivende indre strid som han likevel ville ha tapt. I stedet innrettet han seg etter de nye forhold.

Stortinget som talte imot og stemte for

Forslaget om tvungen voldgift, som hadde stått på ventelisten i en årrekke, ble tatt frem og trukket tilbake flere ganger i løpet av vinteren 1927. Venstre var for, voldgiften var partiets kongstanke. Sosialminister Morell i Høyre-regjeringen var derimot meget skeptisk, den tvungne voldgift kunne bli »helt stængende og helt ruinerende for vort arbeidsliv.«⁽¹⁶⁾ Og da den kjente Høyrelederen C. J. Hambro erklærte sin motstand den 17. mars, var det enda færre som forestilte seg at Høyre skulle komme til å snu i voldgiftssaken. »Hele tanken er for meg en krænkelse av retsprinsippet og frihetsprinsippet, som jeg haaber at jeg altid kommer til aa bekjenne mig til«, erkjente Hambro. »Selve tanken skal i mig altid ha en redebon motstander.«⁽¹⁷⁾

Da voldgiftsspørsmålet kom opp for alvor i slutten av april, var situasjonen en annen. NAF hadde hatt generalforsamling, og lockouten var berammet fra den 27 april, om enn foreløpig utsatt etter henstilling fra regjeringen. Det var en selsom debatt som utspant seg i Odelstinget. Den ene Høyrerepresentant etter den andre argumenterte inderlig mot voldgift, for til slutt å stemme for. Sosialminister Morell unn-

skyldte seg med at oppdragene gikk til utlandet, derfor kunne man ikke »la noget middel uprøvet.«⁽¹⁸⁾ C. J. Hambro fikk heller ikke dø i synden, men han avviste heftig at det skulle være »organisatorisk eller politisk samarbeide av nogen som helst art«⁽¹⁹⁾ mellom NAF og Høyre.

Arbeiderlederne ble erfaringsmessig radikalisert av voldgift »fordi man tar ansvaret bort fra dem«, påpekte Norem fra Høyre. Men med frivillige forlik derimot, fulgte det »gidsler i hver leir, som er pligtige til aa holde de urolige elementer nede.«⁽²⁰⁾

Venstres leder J. L. Mowinckel talte for, men la ikke skjul på at han ikke var »nogen begeistret tilhænger« av tvungen voldgift. »Jeg har nemlig alltid set det som en mangel ved den tvungne voldgift at den skulde etableres under motstand av de parter som den først og fremst angik.«⁽²¹⁾ I 1928 hadde Venstre overtatt regjeringmakten med Mowinckel som statsminister. Han skulle få sanne sine ord.

Hvordan voldgiftsloven ble »mottatt«

»Vi haaber at voldgiftsloven hadde sit 1905 igaard«⁽²²⁾, skrev Venstre-avisen »Akerposten« da voldgiftsloven ble vedtatt. Reaksjonen i de regjeringsvennlige kretser var derimod blandet, selv om det var Høyre-regjeringen Lykke som hadde tatt opp igjen forslaget. Mange konservative reagerte på NAFs henvendelse til presidentskapet den 7 april. Dette »eiendommelige tilfælde«⁽²³⁾ måtte gi inntrykk av at NAF ønsket loven. Og makter samfunnet å få skulle satt respekt bak dommene? »Tænk over hvad det vil si, om hele arbeiderklassen skulle føle seg forurettet«, skrev Drammens Tidende. »Det vilde gi et fremstøt for den revolutionære agitation som vi hittill ikke har hat maken til.«⁽²⁴⁾ Man vil komme til å angre bitterlig denne lov, advarte Buskerud Blad. »Den tvungne voldgift er efter sin aand et tilbehør til et socialistisk eller kommunistisk samfund.«⁽²⁵⁾

Landsorganisasjonen regnet med en lønnsreduksjon som iallfall tilsvarte prisleilet. Det var arbeidsgivernes krav utover det som kampen sto om, en kamp som LO førte defensivt. »Linjen maa være at begrense lockouten og holde ut med det som er.«⁽²⁶⁾

»En voldgiftsavgjørelse vilde neppe bli respektert«, uttalte LO da spørsmålet ble tatt opp i mars, »man kan risikere aa komme ind i en kampsituation som fagorganisasjonen ikke vil eller kan ta ansvaret for.«⁽²⁷⁾ Også i forhold til voldgiftsloven valgte LO en defensiv linje.⁽²⁸⁾ I en tid med så stor arbeidsløshet har streikevåpenet mistet mye av sin kraft, mente LOs leder Halvard Olsen.

I den politiske del av arbeiderbevegelsen var derimot tonen skarpere. Etter at NAF oppsøkte presidentskapet den 7 april, gikk løpeilden i avisredaksjoner og partiavdelinger om at NAF forlangte tvungen voldgift. I de følgende uker ble det gjentatt og gjentatt i lederartikler og foredrag at NAF ba om loven for å få Staten til å rake kastanjene ut av den ild som arbeidsgiverne selv hadde tent.

Voldgiften var ikke bare et bestillingsverk fra NAF, hevdet arbeiderne, som institusjon var den uten enhver legitimitet. Dommerne hadde ingen forutsetninger for å avsi objektive dommer. »Tror dere ikke at det intet andet vil bli end lovbestemmelser og stængsler som ved første gitte anledning vil ryddes tilside og brytes«²⁹⁾, spurte Sverre Støstad fra Arbeiderpartiet.

I tillegg til voldgiftsloven ble det våren og forsommeren 1927 dessuten vedtatt en rekke andre lover, rettet mot arbeiderbevegelsen. En endring i arbeidstvistloven innførte omvendt bevisbyrde under tariffstridige streiker. Fagforeningene måtte bevise at de hadde forsøkt å stanse en ulovlig streik, dersom de skulle unngå erstatningsansvar. Samtidig ble det innført forbud mot å yte økonomisk støtte til ulovlige streiker. Og på toppen av det hele kom det forhatte tillegget i straffelovens paragraf 222 som ga streikebryterne særbeskyttelse. Det ble bl.a. ulovlig å offentliggjøre navn på streikebryterne og å forsøke å overtale dem til å innstille streikebryteriet. Arbeiderrepresentantene på Stortinget var *overmåte* provosert. Redaktør Vraa, Arbeiderpartiet i Buskerud, erklærte at han hadde alltid sett det som en æressak å forfølge streikebryterne. »Det er også derfor arbeiderne gjør kort prosess med dem somme tider og gir dem norsk juling, og der gjør de rett!«³⁰⁾

Konfrontasjon ved neste korsvei?

Det ble intet oppgjør om voldgiftsloven i 1927. Eksportnæringene var i en så svak stilling at det hverken fristet arbeidere eller arbeidsgivere til en ny arbeidsstans.

»Uten voldgiftsloven vilde ogsaa 1928 blitt et kampår med ny utarming, ny forlen-gelse av krisen,«³¹⁾ skrev en Venstreavis på nyåret i 1928. Arbeidsgiverne begynte å drøfte hvordan de kunne trekke flest mulig fordeler av de kommende »fredens år.«³²⁾ Vel vitende om at det sannsynligvis ville ende med ny voldgift, forlangte arbeidsgiverne 17% lønnsreduksjon våren 1928, da regnet de iallfall med en dom på 12%. Forhandling og megling som omfattet ca 7 000 arbeidere, gikk i stå i slutten av mars. Den 19 april begynte voldgiftsretten sitt arbeid. Dommen falt i begynnelsen av mai og lød jamt over på 12% lønnsreduksjon, altså det arbeidsgiverne hadde ventet seg.³³⁾

I motsetning til i 1927 omfattet dommene den typiske hjemmeindustri. Arbeidsgiverne kunne ikke påberope seg hensynet til en konkurransefølsom eksportindustri. Arbeiderbevegelsen hevdet at en arbeidsstans innen disse næringer ikke ville føre med seg de store samfunnsmessige skadevirkninger. Typografer, murere og bygningsarbeidere var heller ikke grupper som tradisjonelt hadde bedt ved dørene. Nå ville de slåss.

Bygningsarbeiderne i Bergen varslet kamp allerede den 23 april 1928, og satte ned et aksjonsutvalg. Den 3 mai ble det holdt et stormende møte for bygningsarbeiderne i Trondheim. »Vi kan ikke finne os i dette, men må reise os til motstand, hvad der end hender.«³⁴⁾ Trondheimsarbeiderne nedsatte også et aksjonsutvalg som skulle le-

de en proteststreik mot voldgiftsdommene. På den måten ville fagforeningene unngå å bli økonomisk ansvarlige fordi streiken var ulovlig. Den 7 mai sluttet bygningsarbeiderne i Stavanger opp om streikevarselet.

Samorganisasjonen i Bergen uttalte seg også for kampen, samt bygningsarbeiderne i Oslo som varslet kamp »med all den kraft vi eier«. ³⁵⁾ Oslo-arbeidernes aksjon-sutvalg ble bemyndighet til å lede streiken på landsbasis. ³⁶⁾ Senere fikk bygningsarbeiderne følge av sine kammerater på Hamar og av Oslo Samorganisasjon som kom til å spille en sentral rolle i forbindelse med innsamlingen av penger til de streikende. Kommunisten Elias Volan, ble satt på som leder for streiken. »Arbeiderne begynner å forstå at ingangen gjennom fengselsdørene er ingangen til revolusjonens universitet«, ³⁷⁾ erklærte han på et protestmøte i Bergen den 17 mai. På et møte i Oslo den 23 mai manet Einar Gerhardsen til kamp mot »tukthuslovene«: »Det nytter ikke med tørre lovparagrafer å knekke arbeiderne i deres kamp for bedre livsvilkår. Vil arbeidsgiverne sette saken på spissen, vel, så skal de møte en arbeiderklasse som har evne og vilje til å bruke magt.« ³⁸⁾

Landsorganisasjonen advarer

LOs juridiske rådgiver, Trygve Lie, sendte et telegram til samorganisasjonen i Trondheim den 7 mai, hvor han minnet om det erstatningsansvar som en fagforening pådro seg dersom den tok initiativ til eller støttet en ulovlig streik. Den 11 mai ble Halvard Olsen intervjuet i Aftenposten om den bebudede streik. »Vi kan selvfølgelig ikke godkjenne ulovligheter« ³⁹⁾, svarte han. Den 17 mai uttalte LO seg offisielt imot streiken, og samorganisasjonen i Oslo mottok en skarp note fordi den støttet de streikende. LO og forbundene advarte dessuten en rekke lokale fagforeninger. Men lenger enn til skarpe advarsler ville ikke Halvard Olsen gå. »Selv om vi gikk til eksklusjoner, så vilde jo ikke det forandre forholdet. Da vilde jo bare arbeiderne komme helt utenfor vor inflytelse.« ⁴⁰⁾

Ledelsen i Bygningsarbeiderforbundet og Murerforbundet sluttet opp om advarslene etter anmodning fra LO, men helhjertet virket det ikke. Formannen i Bygningsarbeiderforbundet karakteriserte voldgiftsdommen som »aldeles brutal og meningsløs« ⁴¹⁾. Murerforbundets formann beklaget at forbundet »desverre« ikke kunne støtte den ulovlige streiken, han sympatiserte jo »inderlig med folkene.« ⁴²⁾ Forbundet hadde ingen autoritet når det gjaldt lønninger som var fastsatt av en voldgiftsrett. »For os å få nogen kontakt med disse aksjonsutvalgene, det er jo urimelig.« ⁴³⁾

Kommunistene raste mot LO. Partiets hovedorgan anså LO-lederne for å være »en flok samvittighetsløse mennesker, som er oplagte agenter for kapitalistklassen og dens politikk.« ⁴⁴⁾ Arbeiderparti-pressen forsvarte derimot fagbevegelsen med at den sto i en tvangssituasjon på grunn av »tukthuslovene«, store grupper innen partiet markerte dessuten sin uforbeholdne støtte til de voldgiftsdømte. ⁴⁵⁾

Arbeidsgiverforeningen er avventende

»Vi forholder oss helt passive og avventende«⁴⁶⁾, uttalte Finn Dahl, det var Statens ansvar å ta seg av en ulovlig streik. Men NAF var ikke passiv med hensyn til å gjøre Venstre-regjeringen klar over hvor ansvaret lå.

Regjeringen Mowinckel stilte seg ikke i prinsippet avvisende overfor en militant linje, men lovene var ikke »haarde nok«⁴⁷⁾ til at politiet kunne arrestere arbeiderlederne før streiken hadde begynt. På en konferanse hos sosialminister Værland, som NAF ba om fordi foreningen syntes at myndighetenes utspill var så »utilfredsstillende«⁴⁸⁾, gjorde regjeringen det definitivt klart at de harde tiltakene måtte vente til streiken var et faktum.

Stemningen var nok noe usikker på Arbeidsgiverforeningens sentralstyremøte den 23 mai 1928, det var ikke arbeidsstans som voldgiftstilhengerne i foreningen hadde ventet seg av voldgiftsloven. Arbeidsgiverne hadde tre veier å gå, forklarte Finn Dahl. Først enten sympati-lockout eller en avventende passivitet, og så eventuelt den nødutvei å stå frem med »aapent visir«⁴⁹⁾ og erklære at NAF måtte søke forlik fordi Staten ikke hadde autoritet å sette bak voldgiftsdommene. Men foreløpig var forlik et hypotetisk spørsmål. Arbeidsgiverforeningens arbeidsutvalg mente dessuten at et forlik »vilde medføre at Moskvakommunistene ble de vindende, de vilde rykke ind og tariffavtaler for fremtiden vilde bli mindre værdifulle.«⁵⁰⁾ Men det var også grupper innen Arbeidsgiverforeningen som tvilte på om det var riktig av NAF å forlange så store lønnsreduksjoner. Håndverkernes Arbeidsgiverforening ville heller godta et par prosent mindre lønnsreduksjon om de kunne slippe en arbeidsstans. En rekke trykkerier vil komme i en meget vrien situasjon dersom arbeidet nedlegges, påpekte en representant for Avisenes arbeidsgiverforening, »og jeg vil også nævne at der i hele vor landssammenslutning er sterk misnøie over at vi ikke har nedlagt en rimelig paastand for voldgiftsretten.«⁵¹⁾ Og hva med regjeringen? Arbeidsgiverforeningen hadde dårlige erfaringer med politikerne. Selv Høyre-statsråder hadde falt foreningen i ryggen under tidligere konflikter, hevdet ledende sentralstyremedlemmer.⁵²⁾ Finn Dahl ville sende regjeringen nok en skriftlig påminnelse om det ansvar som pålå den. Men han fikk ikke flertall for det, dertil ville et slikt brev ha vært for insinuant. »Vi er ikke sikker på hvad regjeringen vil gjøre, men vi maa late saadan«⁵³⁾, mente redaktør Diesen, og slik ble det. NAF forholdt seg avventende, om ikke i enhver henseende. LO og de store forbundene ble formelig bombardert med påminnelser om sin plikt til å motarbeide streiken, og en rekke arbeidsgivere fikk diskrete tilbud om »profesjonell hjelp« i tilfelle streik. Håndverkernes Arbeidsgiverforening var ute allerede i februar med å tilby sine medlemsbedrifter typografkurs for streikebrytere.⁵⁴⁾

Streiken som voldgiftsloven skulle ha forhindret

Utad brukte regjeringen et hardere språk enn i konferansene med NAF. Statsminister Mowinckel advarte med at den ulovlige streiken ville bli bekjempet med »alle de midler«⁵⁵ regjeringen hadde til rådighet, og justisminister Evjenth forsikret at streikforberedelsene ble overvåket med »den største oppmerksomhet«⁵⁶.

»At røsten er Moskvas, er ikke til å ta feil av«⁵⁷, skrev Venstre-avisen »Nidaros« om streikevarselet. »Lillehammer Tilskuer« beklaget at bygningsarbeiderne ble brukt som »brikker i Moskvakommunistenes spill«⁵⁸. Dessuten var arbeiderne sjanseløse. »Der er ingen som helst chance for å få omstyrtet en dom fattet på lovlig vis av voldgiftsdomstolen«⁵⁹, forsikret Dagbladet. Høyre-avisen »Fredrikstad Blad« la til at seier for de streikende lå »helt utenfor det mulige og tenkelige grenser«⁶⁰.

Den 25 mai gikk de første større grupper av bygningsarbeidere og murere ut i streik, for senere å bli fulgt av typografer, boktrykkere og nye grupper innen bygg og mur. I midten av juni var ca. 5 000 mann i streik i Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Høyanger, Odda og Hamar. Streiken, som i hovedsak var konsentrert til de fire største byer, var forholdsvis begrenset. Men det forhindret ikke at den kom i fokus i minst like stor grad som de store arbeidskonfliktene. Streiken var nemlig ikke bare et oppgjør om lønningene, men vel så mye et *politisk* oppgjør med voldgiftsloven. Streikens effektivitet var uomtvistelig.

Fagbevegelsen støttet ikke streiken økonomisk, offisielt. Derfor var det mange som trodde at streiken ville bli kortvarig. Men først i anden halvdel av juli var de streikende i arbeid igjen. Den 4 juli offentliggjorde »Røde Ungdom« – organet til Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon – en liste over 1000 AP-medlemmer som hver ga én krone i støtte til de ulovlig streikende. Med denne »opsiktsvekkende vending i den ulovlige aksjon«⁶¹, var startsignalet gitt for den såkalte »kronerullingene«. Foruten nye oppslag i »Røde Ungdom« fulgte Arbeiderparti- og kommunistpressen opp med nye lister over personer som »innrømte« at de hadde gitt hver sin krone.

Denne pengestøtten var en bevisst provokasjon. Det kostet ikke stort å vise sin solidaritet på den måten, og med tusener på tusener av »kronerullere« kunne det ikke bli tale om å strafforfølge samtlige.

Fagforeninger utlignet ekstrakontingent, Bygningsarbeiderforbundet og et utall av partiavdelinger bidro økonomisk i det skjulte. LOs juridiske veileder Trygve Lie ga partiredaktører og forbundsfunksjonærer råd om hvordan de skulle forholde seg for ikke å bli stilt strafferettslig til ansvar.⁶²

Landsorganisasjonen var offisielt imot streiken. Mange trodde at LO også reelt var imot⁶³. Men også LO tok kontakt – om enn uoffisielt – med utenlandske organisasjoner om støtte dersom konflikten skulle trekke i langdrag.⁶⁴

Streiken var ulovlig, og de mange som ga økonomisk støtte brøt også loven. Disse lovbrudd ble begått åpent. Moralene er på vår side, mente aktivistene. »Det maa bli en æressak aa bryte denne lov, fordi den i ett og alt strider mot arbeiderklassens rettsopfatning«⁶⁵.

»Ingen spør om lovene i en krig«, skrev Norges Kommunistblad. »Den høieste lov idag er solidariteten og viljen til seier.«⁶⁶ Voldgiftsloven er nederlagsdømt, spådde Telemark Arbeiderblad. »Å forene de stridende interesser mellom det levende arbeide og den døde kapital er like så umulig som å forene ild og vann.«⁶⁷

Regjeringens forsøk på å forhindre at fattigstyrene ga nødhjelp til de streikendes familier førte til ramaskrik i arbeiderbevegelsen. »Selv om en familieforsørger har begått mord, noget som ansees for den groveste forbrytelse, så lar man ikke det gå utover familien...⁶⁸

Ved å bryte lovene satte voldgiftsmotstanderne stridsspørsmålet på spissen, og oppnådde en kolossal medieadekning i aviser av alle politiske avskygninger. »Skal borgersamfunet idag arrestere alle dem som forbyrter sig mot tukthusloven, må de utkommandere militær for å bygge fengsler«⁶⁹, ropte Elias Volan triumferende på et protestmøte. »Skal påtalemyndighetene være helt konsekvent i sin nidkjærhet, må snart hver eneste organiserte arbeider bli opvartet med en tiltalebeslutning«⁷⁰, mente NKP-avisen »Arbeidet«. Det ville jo ikke være rettfærdig om bare noen få ble tatt og de andre slapp fri. »Det må bli en rettsforfølgning en gros, en rettsforfølgning som vil sprengte rettsapparatet.«⁷¹

»Klassejustisen«

Til Arbeidsgiverforeningens skuffelse var det ikke hjemmel for å arrestere arbeidernes aksjonsutvalg før streiken. Men politiet fikk signal om å holde seg i beredskap, og fra første streikedag var de ute i sporet⁷². Fagforeningsstyrer, forbundsledere, avisredaksjoner, partisekretærer, streikende og personer som ble mistenkt for å sitte i aksjonsutvalgene eller for å støtte streiken økonomisk, ble oppsøkt. Etter forhør og rettslige avhør fulgte rettssakene slag i slag. Rettsapparatet var tett belagt så lenge streiken varte, og også i flere måneder etterpå. »Regjeringen kan selvsagt ikke forhandle eller megle i en kamp mot lov og dom«, erklærte statsminister Mowinckel. »Vår oppgave er å påse at dommen respekteres og lovene overholdes, og det tør jeg forsikre vi også skal gjøre.«⁷³ Streiken er »en politisak som Justisdepartementet og politiet vil ta seg av«⁷⁴, uttalte sosialminister Værland.

Riksadvokaten sa at alle som støttet streiken, ville bli tiltalt, men det var vel få som tok det alvorlig. De aller fleste som fikk bøter, nektet å betale, og det var uråd å stevne samtlige. Dessuten hadde politiet store problem med å finne de som hadde ansvaret for å organisere den ulovlige streiken. En av de tiltalte erklærte typisk nok at »han vil tape sin medborgerlige agtelse«⁷⁵ om han sladret.

Politiet hadde ikke noe personlig offer å støtte seg til, som kunne anmelde saken og vitne i retten. Politi, banker og postvesen overvåket istedet bankkontoene til fagforeningene, de norske legasjoner fulgte med i kommunikasjonene mellom norsk ar-

beiderbevegelse og utenlandske kamerater, og politispanerne kontaktet sine kilder. Ordenspolitiets beredskap ble styrket, og flere arbeidsgivere hadde væpnet politivakt om nettene.⁷⁶⁾

Den 1 juni sendte Sosialdepartementet et skriv til sosialstyrene om at de streikende og deres familier skulle nektes »fattigunderstøttelse« under konflikten. Streiken var ulovlig, og fattigloven kom ikke til anvendelse »idet de streikende ikke anses for å være ute av stand til å erhverve det nødtørftige.«⁷⁷⁾ Statsråd Værland bekreftet at heller ikke de streikendes familier skulle gis støtte. »I en kamp som denne, som er rettet mot loven, kan samfundet ikke være sentimental.«⁷⁸⁾ Dette utspillet provoserte overmåte. Regjeringen skjønte at den hadde gått for langt, og modifiserte instruksen slik at nødstilte familier kunne få hjelp i form av naturalier. »Forutsetningen er da at Fattigstyret samtidig sørger for at hjelpen kun kommer familien tilgode, ikke de ulovlig streikende personlig.«⁷⁹⁾ Embetsmennene i Sosialdepartementet bemerket for øvrig internt at »å få dette gjennomført i praksis blir ikke lett.«⁸⁰⁾

De streikende ble også nektet å tegne seg som frivillige medlemmer av sykekassen. Ble de syke under streiken, ville de få alle utgifter på egen kappe. Dessuten fikk arbeidskontorene ordre om å påby de arbeidsløse å ta opp det arbeidet som de streikende hadde lagt ned.⁸¹⁾

Myndighetenes dilemma

Arbeiderbevegelsen trakk parallellen til statsmakten i Mussolinis Italia. Men Norsk Arbeidsgiverforening hadde et ganske annet inntrykk av de norske myndigheter.

På sentralstyremøtet den 23 mai ble det orientert om en meddelelse til NAF »fra meget høit hold, om at man paa en eller anden maate maatte kunde finde en løsning«⁸²⁾, og under en konferanse med statsminister Mowinckel og sosialminister Værland den 16. juni konstaterte NAF at »endnu var der fra det offentliges side ikke foretat noget skridt som man kunde regne med vilde bringe konflikten til ophør.«⁸³⁾ NAF ville vite når de ulovlige konfliktene kunne tvinges til opphør, hvortil statsminister Mowinckel bemerket at det spørsmålet forekom ham ganske overflødig. »Vi stod i nærmere kontakt med arbeiderne end regjeringen gjør, regjeringen vilde anvende lovens strengeste bestemmelser like overfor lovovertredelser, men andet og mere kunde den ikke gjøre.«⁸⁴⁾ Forslag om strengere lover kom ikke på tale, for »lite maatte vi kjende til den politiske situation, hvis vi trodde det var gjennomførlig.«⁸⁵⁾

Advokat Eriksen lot ikke NAFs sentralstyre sitte tilbake med mange illusjoner. »Der er neppe et menneske i dette land med litt kjendskap til forholdene, som ikke vil være enig i at voldgiftslovens linjer ikke fører frem. Det bedste bevis ser jeg i den omstændighet, at statsminister Mowinckel selv er begyndt at tvile paa voldgiftslovens heldbringende virkning.«⁸⁶⁾

Senere sendte statsministeren NAF en utdypning av sitt syn på konflikten. Situasjonen var så vanskelig, fordi mange av arbeidsgiverne var uorganiserte og derfor

kunne inngå avtaler med arbeiderne som var gunstigere enn voldgiftsdommen, mente han. Hovedproblemet lå ikke i at straffebestemmelsene var for svake til å fremtvinge respekt for loven. Dessuten hadde han jo spurt »om man i det hele tatt burde ha gått til voldgift i en konflikt som omfattet fag saa organisationsmessig svake som bygningsfagene og de grafiske, særlig naar konflikten ikke hadde større omfang.«⁽⁸⁷⁾

Det var en utbredt oppfatning innen den borgerlige opposisjon at Venstre-regjeringen ikke hadde vist den besluttsomheten man kunne forvente. »Når faller lovens arm?«⁽⁸⁸⁾, spurte Aftenposten. Det ville kanskje ikke være noen ulykke om voldgiften gikk overstyr, mente høyreavisen »Stavangeren«. »Den er et kvakksalvermiddel i den sosiale strid.«⁽⁸⁹⁾ Langt verre ville det være om samfunnsautoriten ble satt på spill, og av *den* grunn måtte kampen tas.

»Sannhetens øyeblikk« for Norsk Arbeidsgiverforening

I prinsippet betraktet altså Arbeidsgiverforeningen den ulovlige streiken som foreningen uvedkommende. »Forhandlinger av nogen art kan det jo ikke bli tale om«⁽⁹⁰⁾, advarte Finn Dahl, og truet med å kreve enorme erstatninger.⁽⁹¹⁾

Streikende som ventet feriepenger skulle ikke få dem utbetalt, og arbeidsgivere som sto utenfor konflikten, ble bearbeidet for ikke å gi de streikende arbeid. I begynnelsen av juli hevdet Elias Volan at det ikke hadde forekommet streikebryteri denne gang.⁽⁹²⁾ Streiken var effektiv, men Volan overså noen unntak. »Morgenavisen«, »Bergens Tidende«, »Stavangeren«, »Stavanger Aftenblad« og »Nidaros« kom ut ved hjelp av streikebrytere. Noen av dem var utlånt fra Kjøbenhavn og Stockholm. Flere mindre trykkerier, bokbinderier og enkelte bygningsfirmaer og entreprenører holdt det også leilighetsvis gående ved hjelp av streikebrytere.⁽⁹³⁾ Men noe omfang som truet streiken sett under ett, fikk aldri streikebryteriet.

Arbeidsgiverne stemplet streiken som politisk. »Denne kommunistiske «vårønn« skal vel forberede grobunden for de unges sinn for de samfunnsfiendtlige ugressfrø som såes med flid og omhu.«⁽⁹⁴⁾ Arbeiderne var »ophidset av Moskvapressen.«⁽⁹⁵⁾ Mange arbeidsgivere trodde vel det, men sentralstyret hadde et mere nyansert bilde. Finn Dahl påpekte f. eks. internt »at det ikke fantes kommunister i Murerforbundet, «den er en helt konservativ organisation, og der har vi den sterkeste motstand.«⁽⁹⁶⁾

Sannhetens øyeblikk var inne for Norsk Arbeidsgiverforening. Det var regjeringens plikt å spille førsteviolin, påpekte boktrykker Grøndahl på generalforsamlingen den 25 juni, »men regjeringen spiller ingen violin i dette spill; den har ihøiden romlet med en tomtønne, tomme ord og intet andet.«⁽⁹⁷⁾ Boktrykker Moestue var også bitter på regjeringen fordi den var så »uendelig slapp.«⁽⁹⁸⁾ Dessuten skortet det på solidariteten arbeidsgiverne imellom. I bygningsindustrien var bare 1/3 organisert i NAF. De uorganiserte forsynte seg grådige av oppdrag som ellers ville ha gått til organiserte arbeidsgivere.⁽⁹⁹⁾

Dette kunne ikke fortsette, voldgiftsdom eller ikke. Dessuten advarte Finn Dahl mot å gå til lockout, for da ville det nok bli grepet inn overfor NAF »med meget effektive og kraftige midler.«¹⁰⁰ Lockout er døden for Arbeidsgiverforeningen, advarte advokat Eriksen, om enn »en død i skjønhet«.¹⁰¹ og direktør Throne-Holst la til »at om man vil forsøke en kamp, vil det bli den siste kamp som føres her i Arbeidsgiverforeningen.«¹⁰²

NAF var ikke sterk nok til å ta en ny og større konfrontasjon.¹⁰³ Håndverkerne og bygningsindustrien fryktet faneflukt om arbeidsstansen ikke ble bragt til opphør. »Dermed er vi færdig med bygningsfagene i Arbeidsgiverforeningen for øieblikket og muligens for al fremtid«¹⁰⁴

»Jeg vil si, vi kanskje ikke behøver at sætte os til noget forhandlingsbord herefter, men maa gaa til Folkets Hus og spørre hvad vi kan faa lov til at faa d'herrer arbeiderne for, og saa faar vi akceptere det,«¹⁰⁵ innvendte riktignok en av haukene.

Slike utbrudd appellerte følelsesmessig, men flertallet innså likevel at foreningen sto oppe i »den vanskeligste situation vi har hat i Arbeidsgiverforeningen.«¹⁰⁶ Det var tid for forlik. Direktør Joys, som støttet voldgiftsloven i 1927, mente at dette måtte samfunnet igjennom. Myndighetene hadde så lenge blandet seg inn i forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidere. »Kommer vi nu til det resultat at voldgiftsdomstolen, staten, ikke kan løse disse økonomiske spørsmåal, saa har vi kanske opnaad noget for vore fremtidige forhandlinger og for den fremtidige mægling.«¹⁰⁷ Det visste »en flerhet« av oss på forhånd, mente dir. Blakstad, som var etterpåklok, men det var greit å ha testet loven, »saa man faar dette spøkelse ut av verden.«¹⁰⁸ Nå gjaldt det bare å ha ryggen fri overfor regjeringen.¹⁰⁹

Den 27 juni hadde statsminister Mowinckel og NAFs representanter med Finn Dahl i spissen en ny konferanse. Mowinckel var innforstått med »situationens alvor og det yderst betænkelige i konflikten fortsættelse.«¹¹⁰ Dersom Arbeidsgiverforeningen ble enige med arbeiderne, ville ikke regjeringen kritisere det.

Forliket

Ringen var sluttet, igjen var det fagorganisasjonen og arbeidsgiverne som skulle forhandle seg til enighet. NAF og LO ønsket en løsning på tvers av voldgiftsloven. »Saavidt jeg forstaar er vi i den merkelige situation at vi i grunden har bundsforvante i Halvard Olsen og hans meningsfæller inden arbeiderorganisationerne, slik at dersom vi gik til at opta forhandlingerne og firte, vilde det bringe Halvard Olsen og hans linje vind i seilene.«¹¹¹

Umiddelbart etter konferansen med statsministere gikk NAF til nye forhandlinger med LO. Arbeidsutvalget hadde for øvrig allerede hatt »meget intime konferanser, om de ulovlige konflikter«¹¹² med LO, som ønsket en utvei. Forslag om antesiperte forhandlinger og en deling av lønnsreduksjonen i to omgangen ble reist en rekke ganger. For de grafiske fag ble det raskt et kompromiss, på 8% lønnsreduksjon

straks og 4% i 1929. Innen bygningsfagene stoppet det derimot opp, og NAF brakte saken inn for Arbeidsretten den 9 juli 1928. Utad kunne det se ut som om NAF var på offensiven, men innad var det pessimismen. LO hadde nemlig vært påpasselig med å holde stien ren. Det var tvilsomt om organisasjonen ville bli funnet skyldig i å ha noe ansvar for den ulovlige streiken.

På den annen dag foreslo rettens formann, assessor Paal Berg, noe overraskende et forlik nettopp på 8% lønnsreduksjon straks og 4% innen 15.5.1929.

Paal Berg er blitt husket og æret for dette utspill. Finn Dahl skriver imidlertid at foranledningen var en annen. Under en pause i rettsforhandlingene møttes Finn Dahl og LOs juridiske veileder Trygve Lie til en hummeraften på Restaurant »Rennebarth« i Oslo. Lønnsreduksjonen i to omganger kom på tale. Trygve Lie var ikke uinteressert, men foretrakk at forslaget ble satt frem av en nøytral tredjeperson, som for eksempel Paal Berg. Da ville hverken NAF eller LO miste ansikt, dessuten var Arbeidsrettens formann en uhildet mann i de fagorganisertes øyne.¹¹³⁾

Arbeidsfred, og voldgift farvel

Avisene klarte langt på vei å omgå streiken fordi »de i tilstrækkelig grad kunde raade over frivillig arbeidshjælp, som delvis var utdannet av dem selv paa forhaand og delvis blev skaffet for tilfældet av vor forening.«¹¹⁴⁾ Denne beredskap skulle nå utbygges, med maskinsetterkurs i Oslo, og rotasjons- og stereotypørkurs i Kjøbenhavn for potensielle streikebrytere.

Men troen på en kommende arbeidsfred var likevel langt sterkere enn hva disse forberedelser skulle tyde på. NAF visste at Landsorganisasjonen ville våpenhvile. En rekke forslag fra kommunistene om nye og større proteststreiker mot »klassejustisen« ble motarbeidet av LO.¹¹⁵⁾

NAF hadde et høyst påtrengende behov for å unngå en ny konflikt så kort tid etter det mislykkede voldgiftsekspertiment. »Foreningen har, om jeg saa maa si, været et skib som har seilet gjennom en storm, og der er meget som er faldt av.«¹¹⁶⁾ Dersom industrien skulle få nye oppdrag kunne man ikke fortsette å slåss; »Får man ikke freden nu, så får man heller ikke bestillingerne.«¹¹⁷⁾ NAF og LO ble også anmodet av direktør Rygg i Norges Bank om å komme til enighet. Det hadde så vidt begynt å spire i industrien igjen. »Der er så mange gode tilløp, bare det ikke forstyrres.«¹¹⁸⁾ NAF og LO pleiet kompromisserts kunst under de forhandlinger som fulgte høsten 1928 og våren 1929. På generalforsamlingen i oktober 1928 påpekte dessuten Finn Dahl at »Russland« så ut til å miste innflytelse i norsk arbeiderbevegelse, og da »vilde stillingen for de norske arbeidsgivere bli meget mere betryggende, og vi kunde se fremtiden imøte med endnu større ro.«¹¹⁹⁾ Ett år senere ga Dahl seg selv rett i denne spådom, om enn med advarsel om at ikke alle problem var løst av den grunn.¹²⁰⁾

Kompromisser var ikke noe nytt NAF og LO imellom, men erfaringene med voldgiftsloven i 1928 viste ytterligere at de hadde behov for å videreutvikle sine diploma-

tiske forbindelser.¹²¹⁾ Da spørsmålet om forlengelse av voldgiftsloven kom opp på vårparten i 1929, gikk NAF mot en slik forlengelse.¹²²⁾

Venstre ga derimot ikke opp sitt prinsipp, selv om en rekke ledende Venstre-folk mente at konflikten i 1928 hadde vært for liten til å skulle løses med tvungen voldgift. Det var for de store og samfunnstruende arbeidskonflikter at voldgiften skulle forbeholdes.¹²³⁾ Høyre vendte seg mot forslaget.¹²⁴⁾ Voldgiftsinstitusjonens dager var talte, for år fremover.

Amnesti

Da streiken var over krevde arbeiderbevegelsen amnesti, det var da ingen mening i å fortsette straffeforfølgning i forbindelse med en lov som likevel var på vei ut!

Justisdepartementet svarte derimot at »Kongen« aldri hadde anmodet påtalemyndigheten om å gjøre om en tiltalebeslutning. »Det var gjort påtalemyndigheten uavhengig av de skiftende regjeringer og styrket tilliten til dens upartiskhet.«¹²⁵⁾ Dommene burde fullbyrdes, staten kunne ikke »la seg skremme«.¹²⁶⁾ Departementet sto på prinsippene: Domstoler og påtalemyndigheter var uavhengige instanser, retten fikk gå sin gang når tiltale først var tatt ut. Slik ble det inntil videre. Påtalemyndigheten og rettsapparatet var opptatt med disse sakene til ut på nyåret i 1929. Da straffelovkomitéen ble bedt om å vurdere amnestispørsmålet på et prinsipielt grunnlag, understreket komitéens formann, professor Jon Skeie, at amnesti var et *politisk* spørsmål. »De almindelige domstoler er ikke, eller bør iallfall ikke være sammensatt etter hensynet til politisk erfaring, og der må ikke pålegges dem opgaver som trekker dem inn i den politiske strid.«¹²⁷⁾ Amnesti måtte gis i lovs form. En slik lov ville imidlertid være en fallitterklæring og oppmuntre til nye lovbrudd, mente flertallet i Justiskomitéen. Høyre var også imot amnesti. Partiet stolte ikke på at fagbevegelsen ønsket forsoning. »Det heltmodige ved å overtre loven, når man bakefter i felleskor vil skråle om amnesti, det forekommer mig å være en temmelig mindreverdige art.«¹²⁸⁾ utbrøt C. J. Hambro under odelstingsdebatten den 10 juni 1929.¹²⁹⁾

Regjeringspartiet var derimot på glid. Arbeidsfreden høsten 1928 var nettopp slik Venstre ønsket seg det. Under trontaledebatten i 1929 antydet derfor statsministeren at regjeringen ikke lenger stilte seg så avvisende i amnestispørsmålet. »Jeg vil svært gjerne at det skjedde skal være glemt. Jeg vil svært gjerne rekke om forsonende hånd.«¹³⁰⁾

Under den interne drøftelse innen stasadministrasjonen utover våren 1929 ble også Riksmeglingsmannen rådspurt. I motsetning til Riksadvokaten så han pragmatisk på spørsmålet »... en innstilling av rettsforfølgningen må antas innenfor fagorganisasjonen å bli oppfattet som et forsonings tegn og bør være skikket til å styrke de moderates stilling. Som det nu er, har de ytterliggående en stadig tilbakevendende anledning til å rive op i gamle sår, som samfundet i sig selv har all grund til å søke leget.«¹³¹⁾

Ønsket om »fred og forlighet på arbeidsmarkedet«¹³²⁾ var Venstre-statsrådenes argument for amnesti. Samfunnet var tjent med amnesti, og det hadde råd til det. Det ville være parodisk å sette disse krone-forbrydere i fengsel, påpekte statsministeren »Hjulene er i gang og holdes i gang, og i den ene tariff etter den annen nåes der frem til et tilfredsstillende resultat ved fredelige forhandlinger. Og så skulle statsmyndighetene uten nødvendighet ... hale inn disse gamle »lystforbrytere« av ifjor og sette dem i fengsel!¹³³⁾

Amnesti ble gitt i lovs form for de som var satt under tiltale eller dømt i forbindelse med streiken i 1928, og denne kamp ble raskt en del av gårsdagen og historien.

III. AD ARBEIDSKONFLIKTENES OG DEN SIVILE ULYDIGHETENS KRIMINOLOGI

Loven som ikke var legitim

Lovens legitimitet er nærmest selvsagt i en god del sammenheng. Vold og drap for eksempel skal være kriminalisert. Men legitimitetsspørsmålet kan også være av mindre betydning fordi en lov er teknisk og spesiell, eller fordi det er meget få som har kjennskap til den. I et komplisert samfunn vet ofte ikke befolkningen hva kontrollørene foretar seg, og derfor blir heller ikke lovens legitimitet så viktig i alle tilfelle.

På andre områder, som for eksempel de som har med alkohol eller trafikk å gjøre, er ikke alle bestemmelser like populære. Men for folk flest betyr ikke disse så mye at det blir noen stor politisk sak av det.

Med legitimitet siktes det gjerne til lovens moralske forankring og gjennomslagskraft. En lov som er upopulær i utgangspunktet kan imidlertid også sikres ved at populære politikere går god for dem, mens en lov som i og for seg ikke er kontroversiell kan komme til kort om det blir kjent at det var omstridte politikere eller organisasjoner som tok initiativet til den.

Rettshistorien gir også eksempler på lover som har vært meget omstridte og forhatte. Lover som virker partiske, som favoriserer en befolkningsgruppe fremfor en annen er et eksempel. Rettslige inngrep i kultur, livsvaner, politiske tradisjoner, eller levestandard er lignende eksempler. I slike tilfelle kan ikke myndighetene støtte seg til en almen rettsbevissthet. I stedet engasjeres statsmakten i en »kulturkonflikt« (Sellin 1938), hvor loven provoserer i stedet for å sivilisere.

Voldgiftsloven av 1927 var en slik lov. Allerede omstendighetene rundt innføringen av loven bidro til å gjøre den illegitim i arbeidernes øyne. For dens legitimitet var det meget uheldig at den ble vedtatt etter anmodning fra Arbeidsgiverforeningen. Loven gav et partisk inntrykk, og provoserte mere enn tidligere voldgiftslover. Dessuten forbød den kampmidler som streik og streikestøtte, som inntil da hadde vært legale.

I den sivile ulydighets historie skilles det mellom lover som er målet for de ulydige aksjon, og lover som brytes »tilfeldig« for å fokusere saken. Kampen mot voldgiftsloven av 1927 var av første type. Misnøyen gjaldt voldgiftsloven, og det var først og fremst den arbeiderne var ulydige imot. Det styrket deres stilling, fordi de iallfall ikke kunne beskyldes for å ramme »uskyldige« lover. Derved nådde de også opinionen i den forstand at det ikke hersket noen tvil om hva denne konflikten dreide seg om. William A. Gamson (Gamson 1975) har studert hvor forskjellige protestbevegelser har vært med hensyn til den tid de har trengt for å mobilisere til kollektiv handling. I 1928 tok det ikke lang tid før arbeiderne sto på barrikadene, ikke bare fordi arbeiderbevegelsen hadde generell erfaring med å mobilisere til kamp, men også fordi det politiske og psykologiske grunnlaget for ett oppgjør var lagt før loven trådte i kraft. Derfor ble også voldgiftslovens nederlag så fatalt da arbeiderne valgte sivil ulydighet som kampform og ikke bare resolusjoner og politiske appeller.

Sivil ulydighet

I »Den vanskelige ulydigheten« oppsummerer Bernt Hagtvedt en del antatte definitoriske forutsetninger for at en ulovlig handling skal kunne kalles sivil ulydighet, blandt annet at den skal ha et uselvisk mål. »Sivil ulydighets handlinger kan ikke motiveres ut fra private interesser.« (Hagtvedt 1981). Christian Bay mener at de ulydige sak må være »rettferdig« (Bay 1968), mens Nils Christie foretrekker å se på mål som det kan være mer eller mindre berettiget å fremme ved sivil ulydighet. »Ting og komfort teller mindre enn liv og menneskerettigheter.« (Christie 1981).

Hvis man holder seg til den økonomiske siden av kampen mot den tvungne voldgift, altså lønsspørsmålet, kan det diskuteres om betegnelsen sivil ulydighet er den mest dekkende. Men kampen gjaldt langt mer enn lønningsposen. Voldgiftsloven og tukthuslovene ble nemlig opplevd som en reaksjonær oppmarsj, både mot fagbevegelsens rettmessige kampformer og mot arbeiderklassens organisasjoner i sin alminnelighet.

Den delen av arbeiderbevegelsen som soknet til Arbeiderpartiet hverken regnet med eller forberedte seg på en brå, revolusjonær samfunnsomveltning. Men ambivalensen overfor storting og kommunestyre var sterk på 1920-tallet,¹³⁴ selv om det ble lagt ned mye arbeid i slike fora fra arbeiderbevegelsens side. Arbeiderklassen måtte trygge seg ved flere og langt sikrere bastioner enn parlamentarisk representasjon, og da nettopp klassens mange organisasjoner og foreninger. Skjebnen til den første Arbeiderpartiregjeringen som ble felt etter meget kort tid på nyåret i 1928, styrket denne ambivalensen. Organisasjonene var det materielle uttrykk for arbeiderklassens solidaritetstanke og kollektive reisning. På alle fløyer i Arbeiderpartiet – selv den mest »reformistiske« – var det i disse årene en ikke ubetydelig fornemmelse av at den utenomparlamentariske kamp *kunne* komme til å bli minst like viktig som den parlamentariske. Og da ville det være skjebnesvangert om arbeiderklassens or-

ganisatoriske bastioner var vingeklippet på forhånd. Derfor var kampen mot voldgiftsloven og tukthuslovene så viktig for hele arbeiderbevegelsen.

Kampen mot voldgiftet var en kamp om grunnleggende rettigheter slik arbeiderbevegelsen så det, altså et klassisk eksempel på sivil ulydighet. Denne konflikten gjaldt verdier mere enn materielle interesser, også av den grunn var det i utgangspunktet vanskelig å få til et kompromiss. På grunn av verdikonflikters iboende intensitet og antagonisme er da også sannsynligheten større for at en eller flere parter vil ty til sivil ulydighet – når de først opplever at de nektes eller trues med å bli fratatt noe som for dem er helt grunnleggende og vitalt.

Når så mange er ulydige

Sivil ulydighet har vært benyttet både av små og relativt isolerte grupper i startfasen av en frigjøringskamp – og av store, velorganiserte grupperinger med lang kamperfaring. Motstanden mot voldgiftsloven var av siste type. Nærmere 5000 streiket på det meste, mellom 4000 og 5000 tegnet seg som »kronerullere«, og et ukjent antall tusen gav økonomisk støtte på en mere diskret måte. Norsk fagbevegelse hadde lært seg knepene allerede, fra et utall arbeidskonflikter fra bevegelsens barndom og frem til 1927. Og hva forsvarskrigens finesser angikk, var fagbevegelsen Arbeidsgiverforeningen overlegen.

Et annet skille mellom sivilt ulydige går mellom de som er ulydige for å fremme egne krav og de som er ulydige for å støtte andre. I 1928 var det ikke noe skille mellom »handlingsgruppe« og »basisgruppe« (Garnjordet, Haagensen 1980) i sosiologisk forstand. De som streiket og de som støttet de streikende tilhørte samme sosiale og politiske fellesskap. Derfor var det også vanskeligere å beskyldte de ulydige fra å være infiltrert av utenforstående.

Under en rekke arbeidskonflikter i mellomkrigstiden ble arbeiderne anklaget for å ha latt seg påvirke av kriminelle elementer, mens fangemismøen i de norske fengsler ble forklart med at kommunistene hadde hisset opp fangene (Johansen 1982). Fra den sivile ulydighetens historie gis det eksempler på hvordan ulydige har blitt forsøkt isolert fra de som støtter dem (Waltzer 1970) »Herskeren« har villet overbevise de ulydige om at de står alene. Men slik gikk det ikke i 1928, dertil var arbeiderbevegelsen for selvbevisst.

»Straffene skremte ingen« påpeker Einar Gerhardsen »De aller fleste var nærmest stolte over å ha fått en dom.« Selve soningen ble tatt praktisk. »Jeg hadde aldri noe imot å sitte aleine på cella. Det var om å gjøre å ha et program for dagen. Morgengymnastikk, jeg gikk lange »turer«, sov middag, leste osv.«⁽¹³⁵⁾

Rettssalen ble av arbeiderlederne brukt som politisk tribune. De var seg meget bevisst at »klassejustisen« var kjærkommen politisk ammunisjon og en effektiv oppstiver for kampmoralen. Og de var ikke uten forståelse for verdien av å bære kamerater i triumf fra fengslet, gjennom jublende folkemasser til et festsmykket Folkets Hus.

Det store antallet ulydige i 1928 var et praktisk problem. Selv om bare et mindre utvalg ble stillet for retten, var belastningen slitende nok for rettsapparatet. For politiets etterforskningsavdelinger var det ordentlig vrient når folk var så lite villige til å snakke, dessuten hadde jo også de underbemannede politikamre evig nok med det faste forbryterklientell. Og så var det plassen i fengslene da. Etter storlockouten i 1931 forsøkte statsminister Kolstad å forklare forsvarsminister Quisling at det bød på visse praktiske problem å fengsle et helt politisk parti. Det samme kunne vært sagt i 1928.

Bak de tusener som eksponerte seg, sto nye tusener klar for å bli »kronerullere« el-ler for å støtte de streikende på andre måter. Den radikale amerikanske fagbevegelsen IWW brukte for øvrig en lignende teknikk, da den sendte aktivister til utvalgte byer for å holde ulovlige taler fra medbragte margarinkasser. Ikke før var én arrestert før den neste spratt opp, inntil fengslet var overfylt og forhørsretten sprengt.

De ulydige i 1928 var ikke bare mange, de befant seg også forskjellige steder. Streiken var først og fremst konsentrert i de fire største byene, men »kronerullere« og sympatisører var å finne i de fleste partilag og fagforeninger rundt i landet. Motstandens lokale spredning og forankring var av stor betydning. Når kamparenaen ikke var konsentrert til ett bestemt distrikt var det heller ikke mulig å sende det meste av detektiver og ordenspoliti til »urosenteret« for å eliminere den lokale motstand. I 1928 ble myndighetene holdt i age på flere frontavsnitt, som i motsetning til Menstadkonflikten i 1931 da størstedelen av landets militærmakt og opprørspoliti ble sendt til Skiensfjorden for å beskytte en gjeng med lokale streikebrytere. (Johansen 1977).

Ikke-vold

Tilhengere av sivil ulydighet har ofte argumentert for ikke-voldsprinsippet. Aksjonene i 1928 var ikkevoldelig. At det gikk så fredelig for seg skyldtes imidlertid ikke prinsipiell tilkjennegivelse av ikke-voldsprinsipper fra arbeiderbevegelsens side. I konflikter hvor streikebryterne var en større trussel gikk ikke arbeiderne av veien for å gi disse skikkelig juling. I sammenstøt mellom politi og arbeidere kunne det bli brukt vold fra begge sider.

Konflikten i 1928 utviklet seg imidlertid annerledes enn i de konflikter hvor voldsbruk var vanlig. Streikebryteri forekom altså i begrenset omfang, og så og si ikke blandt bygningsarbeidere og murere, som var avantgardistene. De streikendes ulydighet besto av en kollektiv, passiv unnløstelse av å gå på jobb. Det hadde de ikke lov til, men det var da også alt myndighetene kunne bruke mot dem. En del av tiden gikk med til å gå streikevakt og til å sitte på møter, men for det meste holdt arbeiderne seg unna den offentlige arena. De syntes derfor langt mindre enn når tusener demonstrerer eller okkuperer inngangen til en bedrift.

Arbeiderne var ikke-voldelige, de var lite synlige som kollektiv. Hvilken nytte hadde da regjeringen av det opprørspoliti og den store militære slagkraft den i prinsippet kunne mobilisere under indre uroligheter, i henhold til de hemmelige beredskapsplaner. (Johansen 1977, Strømme 1978). Da noen streikebrytere ble forfulgt av streikende arbeidere i en fløterkonflikt på vårparten samme år, nølte ikke regjeringen med å utkommandere militære styrker, men situasjonen var annerledes under konflikten om voldgiften. Så lenge arbeiderne hverken var stillet opp i »fiendtlig slagorden« eller benytte vold, var det praktisk og moralsk langt vanskeligere for myndighetene å svare med voldsmakt. Arbeiderne førte jo en slags skyggekrig, som besto i at de holdt seg mest mulig unna. Det ville vært utenkelig for Venstre regjeringen å oppsøke arbeiderne hjemme og true dem på jobb med bajonetter og skarpladde geværer i ryggen. Regjeringen hadde en demokratisk tradisjon å forholde seg til.

Voldens provokasjonseffekt er velkjent, også under indre konflikter. Voldshandlingene har lett for å skyve de egentlige problemstillinger til side.¹³⁶ Konflikten får en ny dimensjon. De ulike parter finner alibi for selv å skyte med skarpt, det skapes martyrium og revansjelyst. Konflikten får »levetid« langt utover hva de opprinnelige motsetninger skulle tilsi. Harde konfliktoppgjør setter nødvendigvis ikke ondt blod for ettertiden så lenge partene slåss på en »ærlig« måte. Men voldshandlinger, opprørspoliti, utkommandering av soldater og fengsling av politiske motstandere oppleves ikke som »ærlig«, og derfor vil da også slike konflikter huskes på en ganske annen og bitrere måte.

Om å vedstå seg sin ulydighet og sone straffen frivillig

Det å bryte loven for å fremme et politisk mål skal ikke være noen lettvent affære. Målet bør være høyverdig, og andre utveier bør forsøkes før lovbruddet. På dette punktet er forsvarerne av sivil ulydighet enige i prinsippet, selv om det kan være ueighet om hva som er høyverdige mål og om man har vært tålmodige nok med å prøve alternative, legale kampmåter. Noen går imidlertid enda lenger i sine krav til de ulydige, som for eksempel at de skal vedstå seg sin ulydighet og frivillig ta straffen. Soningen er garantiseddelen for den ulydiges uselviskhet og moralske alvor. Men den ene definisjon, eller en annen; norske arbeidsaktivister hevet seg iallfall over slike moralske »skrupler« på 1920-tallet.¹³⁷ De var overbevist om at det var loven og staten som var »forbrytersk«. Det hendte derimot at tiltalte tilsto faktiske forhold, enten fordi bevisene var fellende, eller fordi det var politisk opportunt å tilstå. De som streiket ulovlig i 1928 kunne ikke nekte, og »kronerullerne« tilsto for å lage vanskeligheter for myndighetene. De mange som var aktive i aksjonsutvalgene, og reiste rundt for å organisere pengeinnsamlingene etc tilsto derimot ikke. Politiet kom ingen vei med denne gruppen.¹³⁸ For dem var det hensiktsmessig å arbeide »under jorden« for å sikre streiken organisatorisk og økonomisk.

I motsetning til andre som har tydd til sivil ulydighet hadde de ulydige i 1928 det til felles at de ikke ville sone sine »synder«. Tvert om, de forlangte alment amnesti, og truet med proteststreiker, dersom straffeforfølgningen ikke ble innstillet.

Myndighetene og NAF ble angrepet i saftige og aggressive ordelag. Hensynet til motpartens ære, ønsket om den saklige, nesten lidenskapsløse dialog som det har vært stilen i enkelte andre historiske sammenheng hvor sivil ulydighet har blitt brukt – den slags diplomati ble ikke oppmuntret under de bitre arbeidskonfliktene på 1920-tallet. Det politiske språk kunne være temmelig hardt og bittert på den tiden.

Denne kombinasjon av »taktiske« tilståelser – vel og merke uten å vedstå seg straffeskyld – og de illegale »underground« metodene var en annen særegen side ved den ulydighet som ble praktisert i 1928. Det er sannsynlig at den var én av grunnene til de ulydiges suksess, uansett hva man moralfilosofisk måtte mene om slike metoder.

Alternativ konfliktløsning

I »Konflikt som eiendom« drøfter Nils Christie hvordan konflikteksperter stjeler konflikter fra de stridende parter.¹³⁹ Det er særlig rettsalens funksjon med profesjonelle anklagere og forsvarere han sikter til (Christie 1976). De profesjonelle handskes dårligere med konfliktene enn hva partene selv ville ha gjort om de virkelig hadde fått sjansen til å ordne opp seg imellom, om nødvendig med bistand fra utenforstående, mener Christie.

Christie tar utgangspunkt i enkeltpersoner, men modellen gir assosiasjoner for forholdet mellom organisasjoner også. Forhandlingene mellom NAF og LO gikk i stå våren 1927. NAF anmodet om voldgiftsloven. Det vil derfor være forenklet å si at voldgiftretten stjal konflikten fra NAF og LO. Men myndighetene overtok dog initiativet, med voldgiftsretten som påsatt konfliktløser. Etter fiaskoen i 1928, gikk initiativet så tilbake til NAF og LO – med myndighetenes velsignelse.

Kompromisset i lønnspørsmålet som *omsider* løste konflikten var mulig fordi *alternative aktører* tok over etter at konflikten hadde låst seg for myndighetene. Disse aktørene lyktes å bli enige om et *alternativt forslag* til voldgiftsdommene. Kompromisset var dessuten mulig fordi det fantes *alternativ kommunikasjonsmuligheter*.¹⁴⁰ Uformelle drøftelser i »intime konferanser« gav bedre resultat enn prestisjebetonte oppgjør for åpen scene.

LO, som advarte mot voldgiftsloven, tolket sluttresultatet som en seier for organisasjonenes måte å ordne sine mellomværende på. (Wulff 1980) Innen Arbeidsgiverforeningen krevde nok den erkjennelsen en noe smertefull selvranskelse, men også NAF trakk slike lærdommer. De frivillige forhandlinger og avtaler mellom arbeidslivets organisasjoner ble alternativ konfliktløsning både i forhold til arbeidskrigene og myndighetenes innblanding med voldgift og tvangslover.

Med denne erkjennelsen var en skjør affære, særlig for Arbeidsgiverforeningen.

LO fraba seg innskrenkninger i streikeretten, men etter nederlaget i storstreiken i 1921 fulgte organisasjonen en defensiv linje for å beskytte reallønsnivået. Det fikk være opp til NAF å ta belastningen med sine lockouter.

Prosessene frem til Hovedavtalen av 1935 var for NAF en balansegang og kamp med organisasjonens egen ambivalens.¹⁴¹⁾

Drømmen om den store lønnsnedskjæring og NAFs markeringsbehov slåss med behovet for arbeidsfred og ønsket om samarbeid med motparten. Konflikten i 1928 ble da heller ikke det definitive punktum for arbeidsstansen som metode. Storlockouten i 1931 varte i over 5 måneder, ca. 86 000 arbeidere var vekk fra jobbene sine.

»En eller annen gang maa vi ta en ordentlig kamp, og jeg kan ikke skjønne at vi kan finde et bedre grundlag end vi har i dag,«¹⁴²⁾ hevdet et av NAFs militante sentralstyremedlemmer i 1928. »I alle de år jeg har vært medlem av denne forsamling har vi stadig fremholdt at en gang måtte vi ta en kamp med arbeiderne«¹⁴³⁾ fremholdt en annen av de militante før opptakten til storlockouten i 1931. Finn Dahl påpekte senere under storlockouten at kampen var reist på grunn av lønsspørsmålet. Men når arbeiderne ville prøve krefter med NAF, da var det mere som sto på spill. »... skal arbeiderne gå ut av denne konflikt med den opfatning, at de har satt sitt avgjørende stempel på forliket, og at det kan lønne sig for dem å gå til storkamp med Arbeidsgiverforeningen, når det passer dem?«¹⁴⁴⁾ Arbeidsgiverne hadde i ensomme stunder en sterk følelse av at »vi har kun os selv i sidste række at stole paa.«¹⁴⁵⁾ Selv da Høyre satt med regjeringsmakten opplevde NAF i 1924 den forsmedelse at regjeringen nærmest truet foreningen til å oppheve lockouten. (Danielsen 1984). Under storlockouten i 1931 hadde landet en Bonde-partiregjering som ikke kunne beskyldes for å »lefle« med arbeiderbevegelsen – men dir. Paus fra Mekaniske Verksteders Landsforening klaget likevel over at »samfundet gjør alt – hadde jeg nær sagt for å vanskeliggjøre os kampen.«¹⁴⁶⁾ En annen side ved dette »ensomme ulv« syndromet gikk på forholdet til opinionen, som NAF alltid var usikker på. Derfor la da NAF også slik vekt på å unndra de borgerlige avisene fra sine gjentagne lockouter.

C. Wright Mills skiller mellom »tradisjonelle« og »søfistikerte« konservative. De tradisjonelle ville enten slåss mot fagbevegelsen eller ha minst mulig kontakt. De søfistikerte søkte derimot et visst samarbeid med den moderate del av fagbevegelsen. De anså denne som en stabiliserende faktor, som burde støttes »as a counterforce against radical movements« (Mills. 1948). Også innen den norske arbeidsgiverforening var det ulike fløyer i disse spørsmål, selv om ingen avviste enhver kontakt med fagforeningene. Men det var like mye slik at de ulike holdninger levde parallelt i foreningen som sådan. Kampen om grunnleggende taktiske og strategiske spørsmål var også en kamp som NAF hadde med »seg selv«.

Gang på gang slo lockoutvåpenet feil. Fagbevegelsen holdt ut. NAF-medlemmene mistet oppdrag til uorganiserte arbeidsgivere. »Skal vi fortsette denne kamp lenger nu, så er det fare for at vi kan bli ruinert, simpelthen ruinert!«¹⁴⁷⁾ Det store antall

uorganiserte arbeidsgivere var et generelt problem. Organisasjonsfolkenen i NAF fikk dyrt erfare at selvoppholdelsesdriften til den enkelte næringsdrivende var sterkere enn standsfelleskapet. Også blant organiserte arbeidsgivere kunne det skorte på disiplinen: »Det er jo aldeles meningsløst at man kan optræde som man finder for godt. Man kan bare se hen til arbeidernes rækker, der tør de saavist ikke optræ paa egen hånd.«⁽¹⁴⁸⁾

Selv sagt ønsket ikke NAF et LO så sterkt at arbeidsgiverne ble underlegne, men det var heller ikke i foreningens interesser å ikke ha en ansvarlig motpart å forholde seg til. Finn Dahl minnet resten av sentralstyret om det mens lockouten toppet seg i 1931: »Vi kan ikke ha interesse av å revolusjonere våre motstandere, da tror jeg arbeidsforholdene i de kommende år vil bli helt ubetvingende, vi har trods alt interesse av å styrke den nuværende ledelse i folkets Hus. Skal den ødelegges eller svekkes, skal de elementer som nu råder der nede komme til makten vil det se meget mørkt ut for os.«⁽¹⁴⁹⁾

Slik oppsummerte Knowles holdningen til de mere »sofistikerte« konservative i England på den tiden: Uten en ansvarlig motpart som er for et sentralisert tariffoppgjør kan det ikke bli noen »authoritative negotiation.« (Knowles 1952).

Arbeidsgiverforeningen levde altså med denne ambivalens i det meste av mellomkrigstiden. Hovedavtalen av 1935 som la opp til et langt mere omfattende, frivillig avtaleverk for organisasjonenes mellomværende enn noensinde tidligere (Seim 1972, Bjørgum 1985) var et tidsskille. Forut for denne »arbeidslivets grunnlov« lå en lang prosess eller læring i alternativ konfliktløsning.

Konflikter er nødvendigvis ikke noe negativt, mener Lewis Coser (Coser 1956). Gruppesamholdet styrkes under en konflikt med en ytre fiende. Dessuten blir konflikter ofte fulgt av et bedre forhold mellom de stridende i ettertid. De høster nye erfaringer, balanseforholdet gjenopprettes. Coser drøfter dette rent teoretisk, men perspektivet har likevel relevans for også de konkrete konflikter organisasjoner imellom. Utviklingen både etter voldgiftsstriden i 1928 og storlockouten i 1931 er eksempler på det.

Amnestiets dialektikk

Det var voldgiftstilhengerne og Venstres drøm at voldgiftsloven skulle forhindre arbeidskrig og bidra til en forsoning mellom klassene. Så førte da altså loven til en meget bitter konflikt. Myndighetene forsøkte først å nedkjempe streiken med økonomiske og strafferettslige sanksjoner, men det var som å helle olje å ilden.

NAF og LO ordnet sitt kompromiss i forståelse med regjeringen, men likevel fortsatte rettsforfølgningen med nesten uformindsket styrke. Disse sakene kunne da ikke henlegges én masse slik uten videre, mente påtalemyndigheten og Justisdepartementet. Legalistene i Justisdepartementet fraba seg politisk innblanding på rettsvesnets område.

Men for de som befattet seg praktisk med politikk og organisasjonsliv forekom det unødige, ja nesten provoserende med dette juridiske halehenget på en konflikt som var løst med en minnelig ordning. En ny konflikt ville være meget uheldig for de fredsforhandlinger som var i gang mellom arbeidslivets organisasjoner. Martyrer og bitterhet – skulle man betale en slik pris for noen skarve ubetalte bøter?

Det var imidlertid ikke bare på grunn av frykten for nye konflikter at Venstreregjeringen støttet kompromisser og amnesti. Den fikk også råd til å være overbærende etter hvert. Under konflikten i 1928 ble den »tilbudt« en alternativ løsning av NAF og LO. Dette kompromisset gav arbeidsfred og det var jo Venstres overordnede målsetning. I 1929 var det enda tydeligere at regjeringen hadde en del å gå på, og da også på et mere generelt plan. NAF og LO var på talefot, arbeidsfreden hvilte over landet, kommunistene mistet terreng. Det så ut til at Venstres visjoner ville kunne realiseres uten straffetrusler og statlige inngrep.

Når de ulydige har vunnet har det nok ofte hatt å gjøre med styrken i deres moralske budskap. Dessuten har det vært av betydning hvor mange de ulydige var. Allsidigheten og effektiviteten i deres konfrontasjonsteknikker hører også med til denne plusskonto.

Men det hender også at de ulydige »vinner« fordi motparten sikrer sine interesser ved alternative løsninger som *ikke* fremprovoserer nye omganger med konflikter og sivil ulydighet.

FOTNOTER

- JPD.P = Justis- og politidepartementet. Politikontoret.
 NAF.G = Norsk Arbeidsgiverforening, generalforsamling.
 NAF.S = Norsk Arbeidsgiverforening, sentralstyret.
 SD = Sosialdepartementet.

- 1) NAF.S 1.3.1927. Finn Dahl. Ad NAFs forhold til voldgiften, se også Dahl (1981).
- 2) Mekaniske Verksteders Landsforening med dir. Pauss i spissen kjørte den kampvillige linje i begynnelsen av denne konflikten. Pauss: »Jeg tror ikke det vilde være av veien like overfor arbeiderne, om de nu fik en fornemmelse av at der virkelig staar litt alvor bak det arbeidsgiverforeningen agter at gjøre.« NAF.S 17.2.1927.
- 3) NAF.S 11.1.1927. Finn Dahl.
- 4) NAF.S 1.3. 1927.
- 5) Ibid.
- 6) NAF svarte ja »under tvil« da spørsmålet om frivillig voldgift ble stillet. Egentlig hadde NAF tatt opp dette forslaget allerede før dette utspillet (Johansen 1983).
- 7) NAF.G 1.3.1927. Fabrikkeier Schou.
- 8) NAF.S 9.3.1927. Finn Dahl.
- 9) Finn Dahls erindringer. (Se også Johansen 1983).
- 10) NAF.G 1.1.4.1927. Finn Dahl.
- 11) Dahl. Ibid.
- 12) Dir. Haavard Martinsen. Ibid.
- 13) Dahl. Ibid.
- 14) Ibid.
- 15) Ibid.
- 16) Stortinget 19.2.1927.

- 17) Odelstinget 17.3.1927, side 244.
- 18) Odelstinget 27.4.1927, side 468.
- 19) Odelstinget 28.4.1927, side 533.
- 20) Odelstinget 27.4.1927, side 498.
- 21) Odelstinget 28.4.1927, side 498.
- 22) »Akershusposten« 30.4.1927.
- 23) »Sandefjords Blad« 11.4.1927.
- 24) »Drammens Tidende« 22.4.1927.
- 25) »Buskerud Blad« 23.4.1927.
- 26) Halvard Olsen. Fellesstyremøte for LO-forbundene den 8.2.1927. LOs sekretariatsprotokoll.
- 27) Uttalelse fra LOs sekretariatsmøte den 15.3.1927. Ibid.
- 28) Også i forhold til voldgiftsloven valgte LO en defensiv linje. Noen storstreik mot voldgiftsloven var det ingen stemning for sentralt, selv kommunisten Elias Volan, som var tetfiguren under den ulovlige bygningsarbeiderstreiken året etter, uttalte at »en proteststreik mot voldgiftsloven blir bare fiasko.« Fellesmøte for LO-forbundene 29.4.1927. Ibid.
- 29) Odelstinget 27.4.1927, side 478.
- 30) Odelstinget 29.4.1927, side 609.
- 31) »Nidaros« 2.1.1928.
- 32) Johansen 1983.
- 33) Johansen 1983.
- 34) »Arbeiderbladet« 4.5.1928.
- 35) »Norges Kommunistblad« 10.5.1928.
- 36) Ibid.
- 37) »Arbeiderbladet« 18.5.1927.
- 38) »Arbeiderbladet« 4.5.1928.
- 39) »Aftenposten« 11.5. nr. 236, 1928.
- 40) »Aftenposten« 25.5. nr. 261, 1928.
- 41) Haakestad. »Arbeideren« 11. mai 1928.
- 42) »Aftenposten« 9.5.1928.
- 43) »Aftenposten« 19.5. nr. 250, 1928.
- 44) »Norges Kommunistblad« 26.4.1928.
- 45) Kommunistpartiets faglige tillitsmenn var aktive i denne streiken. Partiet sto spesielt sterkt i Bergen, og også i Trondheim – som var to av de stedene hvor streiken ble igangsatt. Men også i Oslo og Stavanger hvor kommunistene var ytterst svake, var det full oppslutning om streiken. Bygningsarbeiderforbundet var et forbund hvor kommunistene tradisjonelt hadde stått sterkt. Men murene og typografene var også med i den tariffstridige streiken, og i de forbundene hadde kommunistene svært lite de skulle ha sagt. Kampen mot voldgiften var en felles sak for størstedelen av arbeiderbevegelsen, en god del av Arbeiderparti-avisene var langt tidligere ute med sin støtte enn hva enkelte fremstillinger kan gi inntrykk av. (»Rjukan Arbeiderblad« 10.5.1927. »Nordlys« 12.5.1927. »Nordlands Fremtid« 14.5.1927, for å ta noen eksempler).
- 46) »Aftenposten« 25.5. nr. 261, 1928.
- 47) NAF, 25.6. 1927.
- 48) Ibid.
- 49) NAF.S 23.5.1928.
- 50) Ibid.
- 51) Ibid.
- 52) Danielsen 1984.
- 53) NAF.S 23. mai 1927.
- 54) NAF.VD 2 »B-cirkulærer«, 29.2.1928.
- 55) »Aftenposten« 22.5, nr. 254, 1928.
- 56) »Tidens Tegn« 22.5.1928.
- 57) »Nidaros« 5.5.1928.

- 58) »Lillehammer Tilskuer« 25.5.1928.
 59) »Dagbladet« 25.5.1928.
 60) »Fredrikstad Blad« 21.5.1928.
 61) »Tidens Tegn« 5.6.1928.
 62) Forfatterens intervju med Henry Harm 29.10.1979.
 63) Fuglerud (1977).
 64) Wulff (1980). Se også sak 238.1928, LOs arkiv. Hvor mye man skal legge i at Halvard Olsen skrev til den danske landsorganisasjon om eventuell støtte i tilfelle NAF gikk til lockout, reiser flere spørsmål. Dersom det kun var i tilfelle lockout at LO samlet støtte, så var det jo en litt annen sak – da det var tillatt å yde støtte til under lockout i motsetning til en tariffstridig streik. Henvendelsen til Danmark kan i så fall ikke tas til inntekt for at LO ville ta en konfrontasjon med myndighetene. På den annen side viser dette utspillet dog at LO var villig til å yde en form for støtte. For LO var det et spørsmål om primære og sekundære strategier (Johansen 1983). Den primære strategi var først å unngå konflikt, deretter å forhindre at konflikten fortsatte på ubestemt tid – og det var da også det som lyktes.
- 65) »Arbeidet« 10.6.1928.
 66) »Norges Kommunistblad« 9.6.1928.
 67) »Telemarks Arbeiderblad« 13.6.1928.
 68) Stortingsrepresentant Aase. Stortinget 19.6.1928, side 2117.
 69) »Telemark Kommunistblad« 18.6.1928.
 70) »Arbeidet« 5.6.1928.
 71) Ibid.
 72) J.D.P.
 73) »Buskerud Blad« 31.5.1928.
 74) »Tidens Tegn« 29.5.1928.
 75) Rettsbok for Trondhjems forhørsrett. Statsarkivet i Trondhjem.
 76) Men det var også arbeidsgivere som syntes at vaktholdet burde vært bedre. Slike klager er jo et fenomen, som ikke er ukjent under den nervøsiteten som gjør seg gjeldende på arbeidsgiverhold under situasjoner som denne«, bemerket Justisdepartementet. Notat 25.6.1928. JPD.P »Streiker 1928.«
- 77) Ibid.
 78) »Norges Kommunistblad« 2.6.1928.
 79) »Aftenposten« 6.7. nr. 335. 1928.
 80) Notat 25.6.1928. Jnr. 2235/1928 A. »Lov om tvungen voldgift, fortolkninger.« SD.
 81) Dette utspillet gikk på et grunnleggende stridsspørsmål i arbeidslivet, nemlig »streikebryteri« versus, »arbeidsvillighet«. Forandringen i straffelovens § 222, som ble foretatt året før var nettopp påtenkt for slike tilfelle.
- 82) NAF.S. 23.5.1928. Arkitekt Nordlie.
 83) NAF.S. 20.6.1928.
 84) NAF.S. 26.6.1928.
 85) Ibid.
 86) Ibid.
 87) Til NAF fra statsmin. Mowinckel 5.7.1928. Mowinckel skriver videre: »Men jeg besvarte selv spørsmålet derhen, at jeg vel forstod arbeidsgivernes stilling, nemlig at anvendelse av voldgiftsloven i de mange og store fag av i fjor i sine konsekvenser nødvendiggjorde dens anvendelse også i dette tilfælde.« NAF.VD 5 »Voldgiftsdommene 1928.«
- 88) »Aftenposten« 2.6. nr. 273. 1928.
 89) »Stavangeren« 29.5.1928.
 90) »Arbeiderbladet« 29.5.1928.
 91) »Arbeiderbladet« 4.6.1928.
 92) »Ny Tid« 3.7.1928.
 93) Særlig i Bergen.
 94) »Aftenposten« 8.6. nr. 238. 1928.

- 95) Udatert notat satt opp av dir. Joys. NAF.VD I. »Aktion mot voldgiftsdommene 1928«.
- 96) NAF.G 25.6.1928.
- 97) Ibid.
- 98) Ibid.
- 99) NAF.S 20.6.1928.
- 100) Ibid.
- 101) Ibid.
- 102) NAF.S. 25.6.1928.
- 103) Se forøvrig Dahl 1980.
- 104) Johansen, 1983.
- 105) Ibid.
- 106) Finn Dahl Ibid.
- 107) NAF.G. 25.6.1928.
- 108) NAF.G. 25.6.1928.
- 109) Ibid.
- 110) NAF.VD 5 »Voldgiftsdommene 1928«.
- 111) Disponent Serck Hansen 20.6.1928. NAF.S. 20.6.1928.
- 112) NAF.S. Finn Dahl 25.6.1928.
- 113) Johansen (1983). I en artikkel i Historisk Tidsskrift reiser Paul Knutsen noen kritiske innvendinger mot holdbarheten i Finn Dahls erindringer mht. til møtet mellom NAF og LO på »Rennebarth«. (Knutsen 1983). Knutsens hovedpoeng later til å være at Dahl ikke har datert dette møtet, og at det ikke kan ha vært »pause på en dag« i Arbeidsrettens forhandlinger, som Dahls beskrivelse kan gi inntrykk av. Arbeidsretten var nemlig samlet den 9. og 10. juli. At møtet mellom NAF og LO kan ha blitt holdt den 9. juli etter dagers forhandlinger er bare en hypotese. Men holdbarheten i det som er Dahls hovedpoeng – nemlig at et slikt møte ble holdt – svekkes ikke så sterkt av at han bruker formuleringen »pause på en dag« og ikke »pause en dag«, som jeg har tolket det. Knutsen betviler også at NAFs arbeidsutvalg har kunnet rekke å ha et møte med Mowinckel om saken og også å holde andre underhåndskonferanser på så kort varsel. NAFs samtidige referater bekrefter at det var en intim og løpende kontakt med regeringen om konflikten. Den korrespondansen som gikk fra Mowinckel til NAF, som er referert i *denne* artikkelen bekrefter også det. Regjeringen var svært opptatt av å få løst konflikten, det ligger ikke ekstraordinært eller uvanlig i at det ble improvisert et møte med NAF på så kort varsel. De samtidige kilder bekrefter at også NAF og LO hadde »meget intime« kontakter under konflikten. Knutsen mener Dahls beskrivelse er en erindringsforkyning, til tross for at Dahl er meget konkret i sitt referat i det øvrige, med unntak av dateringene. Da må man jo spørre hvilket annet møte Dahl kan ha forvekslet dette med, når bakgrunnen for og forløpet av både møtet mellom NAF og LO, og møtet med Paal Berg var *såvidt spesielt*. Metodiske erfaringer som jeg iallfall selv har gjort gjennom en god del år fra å intervju veteraner om mellomkrigstiden viser at faren for erindringsforkyning er langt mindre når det dreier seg som de spesielle begivenheter. Hvorvidt Dahl har hatt samtidige notater for hånden da han skrev ned erindringene – kan hverken bekrefte eller avkreftes. Foruten møtereferater, har det tidligere vært en stor dokumentasjon i NAFs eie, som omfatter korrespondanse, pm-er, notater etc. Det kan ikke utelukkes at Dahl har benyttet seg av dette. Som Jorun Bjørgum påpeker stemmer Dahls beskrivelse overens med det bildet man ellers har av denne konflikten (Bjørgum 1985), dessuten hadde NAF og LO erfaringen med slike diplomatiske kontrakter fra tidligere konflikter.
- 114) NAF.VD 5 B-Cirkulære nr. 48. 1928. »Trykkeriene, opplæring av maskinsettere-arbeidshjælp i streiketilfælde. 1928.«
- 115) H. Cappelen ved NAFs Bergenskontor rapporterte optimistisk at kommunistene var det ingen grunn til å engste seg for. Ifølge Jern- og Metalarbeiderforbundets »herværende representant« ville det ikke »lykkes kommunistene at faa istand den paatænkte streik her – og han kjender nok saa godt til hvad der foregaar bak kulisserne. Selv er han

- en fornuftig, vel avbalansert mand med likesaa konservative anskuelser som De og jeg, om han end formentlig officielt sogner til socialdemokraterne«, NAF.VD 2. aH. Cap-pelen til dir. Erlandsen« 21.12.1928.
- 116) NAF.S. 21.12.1928. Finn Dahl.
- 117) Ibid.
- 118) »Tidens Tegn« 14.9.1928.
- 119) NAF. 6.10.1928.
- 120) NAF.G. 30.10.1929.
- 121) NAF.S. 21.12.1928.
- 122) SDA »Voldgiftsloven«. Lov av 5.5.1927. Ok.prp. nr. 54. 1925.
- 123) Odelstinget 6.6.1929. Side 456. Djupvik.
- 124) Odelstinget 8.6.1928. Side 460. Norem.
- 125) LOs saksarkiv nr. 36. 1928.
- 126) Notat 26.1.1929. E. L. Journalbilag A. Jnr. 1-381. 1929 JPD.P.
- 127) »Amnesti – en utredning fra straffelovskomiteens formann« 25.2.1929.
- 128) Odelstinget 10.6.1929.
- 129) I. Hunseid fra Bondepartiet var nærmest hatefull da han tok til orde mot amnesti og for å frata de »politiske forbrytere« statsborgerlige rettigheter: »Våre fengsler er både for kostbare og for trange til å ta imot denne slags forbrytere (...) Dessuten kan man ikke si, at politiske forbrytere er forbrytere i almindelig forstand. Skal man putte f. eks. hundrevis av ellers skikkelige kronebidragsydere i almindelig simpelt fengsel, så vil dette undergrave den redsel og fryktfulle respekt som den jevne mann har for å komme i fengsel.« Odelstinget 6.6.1929. Side 458.
- 130) Trontaledebatten. Stortinget 21.1.1929. Side 86.
- 131) Brev fra Riksadvokaten til SD 11.3.1929. Jnr. 0329.JPD.P.
- 132) Odelstinget. 10.6.1929. Side 498. Evjenth.
- 133) Odelstinget. 10.6.1929. Side 501. Mowinckel.
- 134) De sterke sosiale og politiske spenninger på 1920-tallet kommer på et vis i bakgrunnen i debatten om hvorvidt den ene eller annen part var »revolusjonær« eller »reformistisk«. Et politisk oppgjør eller en arbeidskonflikt »innen rammen av det bestående samfunn« kunne være beinhardt nok. Dessuten kunne politisk arbeid eller faglig arbeid ta høyst ulike former og retninger selv om det ikke er snakk om noen opptrapping til »revolusjon«.
- 135) Einar Garhardsen i intervju med Per Ole Johansen. 10.12.1979.
- 136) Voldens avledende virkning forsterkes ikke minst når den rammer utenforstående.
- 137) Begrepet sivil ulydighet ble for øvrig ikke brukt innen arbeiderbevegelse i Norge på den tiden.
- 138) Det er en gammel erfaring med »secret police« at opprettelse av dette politiet i neste omgang presser opposisjonen under jorden, slik at det kan bli nesten umulig for politiet å følge med i hva de opposisjonelle foretar seg.
- 139) Denne modellen har noen begrensning, som også Christie berører. Den forutsetter for det første at gjerningsmannen avsløres, tilstår og er villig til å gå inn på en annen løsning enn den tradisjonelt rettslige. I noen tilfelle vil relasjonen mellom offer og forbryter også være slik at offeret enten ikke orker et »gjensyn« eller er så svakt i forhold til forbryteren at det er helt avhengig av samfunnets støtte og beskyttelse.
- 140) Tidligere har jeg drøftet denne informelle side i en artikkel om arbeidslivsorganisasjonenes diplomati og mellomkrigstiden. (Johansen 1983). Også før 1928 forekom det at partene ordnet opp – eller iallfall forsøkte å drøfte sine mellomværende på en mere informell måte. Finn Dahls erindringer som jeg henviser til i nevnte artikkel gir en rekke eksempler.
- Dette diplomatiet var ikke minst viktig i vanskelige faser for å oppklare misforståelser og for å få til innrømmelser bl.a. for å stagge opposisjonen i egne rekker. Av NAFs sentralstyreferat 21/11-1925 fremgår det at det ble ført hemmelige forhandlinger mellom NAF og LO i slutten av oktober d.å. med henblikk på en øyeblikkelig lønnsreduksjon, på betingelse av at det ble truffet tiltak for å forhindre en økning i arbeidsløsheten. Finn

- Dahl: »Jeg vil straks tilføie, at de representanter, som møtte i disse konferanser, ikke hadde forelagt saken for sit sekretariat, og deri har vi været enige, at forhandlingerne hemmeligholdes, idet spørsmålet har været behandlet med den allerstørste konfidensialitet. Hvis det nemlig skulde komme ut, at der føres saadanne konferanser, regner arbeidernes organisationer og deres tillidsmænd med, at det vilde bli møtt med megen motstand i den kommunistiske presse og inden visse fraktioner i organisationerne, før de kan forelægge et resultat, vil de derfor ikke ha spørsmålet nævneverdig omtalt.«
- 141) Ad den rent historiske debatt om hvilken betydning erfaringene fra 1928 fikk for denne utvikling, se Fuglestad (1977), Wulff (1980), Dahl (1981), Knutsen (1984), Bjørnhaug (1983) og Bjørgum (1985).
- 142) NAF.S. 20.6.1928. Monrad Aas.
- 143) NAF.S. 9.3.1931. Dir. Lange.
- 144) Dahl, *Ibid.*
- 145) NAF.S. 27.2. 1925. Malermester Lund.
- 146) NAF.S. 27.7.1931.
- 147) NAF.S. 27.7.1931. Disponent Syvertsen.
- 148) NAF.S. 19.3.1926.
- 149) Sitert etter Johansen, 1977.

Litteraturliste

- Bay, Christian:* »Når lov må brytes. Sivil ulydighet i teori og praksis.« Oslo 1968.
- Bjørgum, Jorun:* »LO og NAF 1888-1940.« Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr. 2. 1985.
- Bjørnhaug, Inger:* »Noen trekk ved utviklinga av reformismen i Norsk arbeiderbevegelse.« Materialisten nr. 3/4 1983.
- Christie, Nils:* »Konflikt med eiendom.« Sosiologi i dag. 1976.
- Christie, Nils:* »Medskyldighet og samfunnstype« i Hagtvedt. 1981.
- Coser, Lewis:* »The functions of social conflict«. 1956.
- Dahl, Svein:* »Norsk Arbeidsgiverforening 1927-28. Tilbaketog og revurdering.« Historisk tidsskrift nr. 1.
- Danielsen, Rolf:* »Borgerlig oppdemningspolitikk. 1918-1940. Høyres Historie 2.« Oslo 1984.
- Fuglestad, Nils Henrik:* »Noen synspunkter på norsk fagbevegelses politiske og ideologiske utvikling i mellomkrigstida.« Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr. 1. 1977.
- Garnåsjordet, Arild og Haagensen, Kjell:* »Kraftutbygging og lokalsamfunn, aksjoner og folkelig deltagelse.« Oslo 1980.
- Gamson, William A:* »The Strategy of Social Protest.« 1975.
- Hagtvedt, Bernt (red):* »Den vanskelige ulydigheten.« Oslo 1981.
- Johansen, Per Ole:* »Menstadkonflikten 1931.« Oslo 1977.
- Johansen, Per Ole:* »Kampen om Menstadslaget.« Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr. 1. 1982.
- Johansen, Per Ole:* »Paal Bergs megling under bygningsarbeiderstreiken i 1928, sett i lys av arbeidslivsorganisasjonenes diplomati.« Historisk tidsskrift nr. 1. 1983.
- Knowles, K. G.:* »Strikes – a study i industrial conflicts, with special reference to British experience between 1911 and 1947.« 1952.
- Knutsen, Paul:* »Norsk Arbeidsgiverforening i 1920-åra: Problemer og perspektiver.« Historisk tidsskrift nr. 1. 1984.
- Mills, C. Wright:* »The new Men and Power.« New York. 1948.

Seim, Jardar: »Hvordan Hovedavtalen av 1935 ble til.« Oslo 1972.

Sellin, Thorstein: »The Culture Conflict.« 1938.

Strømme, Ottar: »Den hemmelige hæren.« Oslo 1978.

Walzer, Richard: »Obligations. Essays on disobedience, war and citizenship.« Harvard University Press. 1979.

Wulff, Signe: »Tvers igjennom lov til arbeidsfred.« Hovedoppgave i historie. Oslo, våren 1980.

Adresse: Førsteamanuensis Per Ole Johansen
Institutt for kriminologi og strafferett,
Karl Johans Gata 47, N-0162 Oslo 1.